

Iako se od studenata povijesti načelno ne zahtijeva rad na neobjavljenim izvorima, primjetna su nastojanja studija da se buduće istraživače što bolje uputi u osnove istraživačke prakse, što svakako podrazumijeva i upoznavanje s radom u arhivu. Članak u kratkim crtama donosi osnovne informacije o arhivima i korištenju gradiva, koje je primarno namijenjeno studentima i drugim potencijalnim korisnicima koji se u praksi još nisu susreli s arhivskim istraživanjem.

Studentima povijesti, pretpostavit ćemo, ne treba posebno tumačiti koliko su arhivi važne ustanove za njihov budući rad u struci. Oni se, tijekom studija, kroz literaturu moraju nužno upoznati sa značajnijom arhivskom baštinom koja se čuva u ustanovama od međunarodnog, nacionalnog i lokalnog značaja. Osim toga, u obvezatnom studentskom priručniku Zrinke Nikolić Jakus, *Uvod u studij povijesti: historiografski praktikum* (str. 38-42), nalazimo poglavlje o arhivima, arhivskoj službi te korištenju arhivskoga gradiva s nekim konkretnim uputama i preporukama koje bi, manje iskusnim istraživačima, trebale biti od koristi kada se po prvi puta zapute u arhiv. Premda se od studenata preddiplomskih i diplomskih studija uglavnom ne očekuje da za svoje seminarske i završne radove koriste neobjavljeni izvorni materijal, očito je da se u novije vrijeme buduće istraživače povijesti nastoji što više i što bolje upoznati s osnovama prakse istraživačkoga rada. Najbolji dokaz tomu upravo je spomenuti sveučilišni priručnik. Stoga, ne čudi pojačani interes studenata povijesti za rad u arhivu.

Ipak, bez obzira na eventualno predznanje, korisnici koji svoje istraživačko iskustvo tek trebaju steći, nerijetko nailaze na određene poteškoće pri pronalasku izvora za njihovu istraživačku temu, naravno ako im ti izvori nisu otprije poznati iz literature. Nije rijedak slučaj ni da korisnici dolaze u arhiv nedovoljno upoznati s time o kakvoj je ustanovi riječ i što se ondje čuva. Oni pak, koji s tim osnovama nemaju problema, često nisu sigurni kako gradivo pretraživati i naručiti, kako pravilno citirati arhivske izvore, a postoje i određene nedoumice oko terminologije na koju nailaze. Budući da su to važni segmenti nečega što možemo nazvati elementarnom **arhivskom pismenošću**, nije na odmet uputiti ili podsjetiti na ove važne pojedinosti one koji tek trebaju dodatno zakoračiti u istraživačke vode.

Prije svega, treba reći kako svako arhivsko istraživanje započinje prije nego istraživač podnese zahtjev za korištenjem gradiva, pri čemu mu na raspolaganju stoje razni alati i **obavijesna pomagala**. Naime, ono što istraživača prvo zanima jest u kojoj se ustanovi čuva izvorni materijal relevantan za njegovu temu. Ovdje se, naizgled, radi o banalnome problemu jer je mreža arhivskih ustanova u Republici Hrvatskoj ustrojena prema teritorijalnoj nadležnosti. Točnije, nju čine Hrvatski državni arhiv, kao nacionalna matična ustanova te područni državni arhivi čija se nadležnost proteže na jednu ili više županija. Stoga, bilo bi logično da se dokumentacija nastala na nekom području, čuva u ustanovi koja je za to

područje nadležna, a da se ono od nacionalnog značaja te ono središnjih državnih institucija čuva u Hrvatskom državnom arhivu. No, istraživači moraju znati da razgraničenje gradiva među arhivima nije uvijek strogo provedeno prema kriteriju teritorijalne nadležnosti, a posebna je tema i razgraničenje među raznovrsnim baštinskim ustanovama, jer pisanu dokumentarnu građu čuvaju još i knjižnice i muzeji. Također, potrebno je razlikovati **javno i privatno arhivsko gradivo**. Prvo je nastalo djelovanjem državnih i lokalnih organa uprave, javnih ustanova, organizacija i poduzeća. Takvo gradivo preuzimaju državni arhivi po službenoj dužnosti 30 ili više godina, od vremena njegovog nastanka. Privatno gradivo nastaje djelovanjem privatnih pravnih i fizičkih osoba. Ono, također, može završiti u državnim arhivima putem donacija, otkupa ili pohrane, ali se i dalje u velikoj mjeri čuva kod stvaratelja, što istraživač treba uzeti u obzir. Ovdje treba posebno istaknuti arhive vjerskih zajednica jer su povjesničarima tradicionalno vrlo zanimljivi.

Državni arhiv u Osijeku

U slučaju da istraživač ne zna točno gdje se određeni materijal čuva, pretragu je možda najbolje započeti putem hrvatskog arhivskog informacijskog sustava **ARHiNET** (arhinet.arhiv.hr). Ovdje se mogu naći podaci o javnom i privatnom gradivu, koje se čuva u hrvatskim i nekim stranim arhivima, muzejima, knjižnicama i drugim institucijama. Također, ovdje se nalazi i baza podataka o stvarateljima gradiva, obavijesnim pomagalima, a u zadnje vrijeme i veći broj digitaliziranih snimaka dokumenata dostupnih korisnicima, bez naknade. Ipak, treba reći da se radi o sustavu koji se stalno nadopunjuje i da je, još uvijek, dobar dio upisa na razini osnovnih podataka. No, i to je dovoljno da se istraživač uputi na pravu adresu. Osim ARHiNET-a, javnosti je dostupan još uvijek aktualan, ali pomalo zastario, tiskani *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske* iz 2006. godine. Iako nije posve ažuran, a pojedinačni su upisi o fondovima i zbirkama vrlo sažeti, način kako je pregled organiziran omogućava vrlo brzo pronalaženje traženih podataka pa ga istraživači i dalje rado koriste. Valja još spomenuti i vodiče kroz fondove i zbirke koje pojedini arhivi objavljuju na svojim stranicama ili u tiskanom obliku.

Kada korisnik zna u sklopu kojega se fonda ili zbirke tražena dokumentacija nalazi, u arhivu može zatražiti na uvid njihov **sumarni ili analitički inventar**. Riječ je o najčešćim obavijesnim pomagalima koja, osim inventarnog popisa gradiva, sadrže i vrlo važne podatke o povijesti stvaratelja, povijesti i ustrojstvu samoga fonda ili zbirke, i dr. Sumarni inventari donose popis i opis gradiva po serijama, dok su analitički inventari mnogo detaljniji te sadrže popis nižih opisnih jedinica, odnosno, pojedinih predmeta ili komada. Pomoću inventara istraživač pronalazi konkretnu dokumentaciju koja ga zanima (spise, uredske knjige, karte, planove, nacрте, fotografije, audio-vizualne zapise, razglednice, plakate i dr.). Napomenimo i to da je dio obavijesnih pomagala objavljen na ARHiNET-u u PDF formatu, što korisnicima dodatno olakšava pristup informacijama.

Prilikom pretraživanja ARHiNET-a i obavijesnih pomagala (pregleda fondova i zbirki, vodiča, inventara

i dr.) poželjno je da istraživač barata nekim osnovnim arhivističkim pojmovima jer će se s njima stalno susretati. Dobro je, na primjer, znati što su to uopće **arhivski fondovi** i **zbirke**. Fondovi su, dakle, cjeline dokumentacije nastale djelovanjem jednog stvaratelja, odnosno, organa uprava, neke institucije, gospodarskog subjekta i drugih pravnih i fizičkih osoba, kao što su Sabor Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Gradsko poglavarstvo Osijek, Valpovačko vlastelinstvo, itd. Zbirke pak, uglavnom čini istovrsno gradivo različitih poznatih i nepoznatih stvaratelja, a najčešće ih oblikuju sami arhivisti. U arhivima tako nalazimo zbirke matičnih knjiga, zbirke starih isprava, kartografske zbirke, zbirke nacрта, plakata, razglednica, fotografija, filmova, audio zapisa, itd.

I fondovi i zbirke hijerarhijski su strukturirani te su pojedine cjeline gradiva unutar njih organizirane kao **serije**. Kod fondova, serije u pravilu odražavaju organizaciju i način poslovanja stvaratelja te njihov spisovodstveni sustav. Primjerice, fondovi javnih institucija najčešće imaju serije općih spisa, zapisnika sjednica tijela unutar institucije, financijske dokumentacije, personalne dokumentacije i dr. Serije arhivskih zbirki nastale su grupiranjem dokumentacije istovjetnog oblika ili sadržaja. Poznavanje strukture fondova i zbirki ključno je za snalaženje u gradivu pa je dobro da istraživač na to obraća pozornost, a inventari, izrađeni prema novijim međunarodnim standardima, a trebali bi pružiti detaljne informacije o tome kako su oblikovane serije i koji je njihov sadržaj.

Arhivska građa

Još jedan pojam važan i za pretraživanje i za citiranje gradiva jest **arhivska signatura** ili **oznaka**. Naime, svaki fond ili zbirka u arhivskoj ustanovi ima svoju jedinstvenu identifikacijsku oznaku. U Republici Hrvatskoj, ona je jasno definirana i sastoji se od dijela koji označava državu i ustanovu te matičnog, odnosno identifikacijskog broja fonda ili zbirke u ustanovi. Primjerice, jedinstvena signatura fonda *Gradsko poglavarstvo Osijek* glasi HR-DAOS-10. HR je, dakako, oznaka Republike Hrvatske, DAOS akronim za Državni arhiv u Osijeku, dok je 10 matični broj fonda u arhivu. Pri pretrazi i citiranju signaturi fonda, mogu se pridružiti i oznake serija ili nižih jedinica opisa (predmet, spis, komad), kako je navedeno u inventaru. Tako bi jedan od mogućih ispravnih primjera citiranja bio: HR-DAOS-10, *Gradsko poglavarstvo Osijek*, serija *Predmetni spisi*, predmet br. 5, *Statut za Osijek-za bludnice*. Kada citiramo gradivo poželjno je navesti punu signaturu fonda ili zbirke, a ne samo naziv, jer on ne daje cjelovitu obavijest i može čitatelja navesti na sasvim krivi put. Recimo, u praksi postoje slučajevi da više različitih fondova nosi isti naziv pa ih možemo razlikovati jedino prema signaturi.

Osim osnovne terminologije, korisnik treba poznavati i neke pojedinosti vezane uz podnošenje **zahtjeva za korištenjem gradiva**. U državnim se arhivima zahtjev uvijek podnosi pismenim putem. Korisnik može obrazac popuniti u arhivu ili poslati zahtjev poštom ili e-mailom. Neki arhivi na svojim internetskim stranicama pružaju mogućnost *online* ispunjavanja obrazaca i upute kako podnijeti zahtjev (kontakt informacije o državnim arhivima u Hrvatskoj mogu se pronaći na sljedećoj lokaciji: http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivskasluzba/Arhivu-RH/Arhivi_u_Hrvatskoj/index.htm). Nakon što korisnik

naruči gradivo, u pravilu treba pričekati nekoliko dana kako bi se ono pronašlo i priredilo za korištenje. Također, treba imati u vidu da su mnogi arhivi ograničeni što se tiče čitaoničkog prostora pa se treba unaprijed naručiti radi rezervacije mjesta.

Istraživač, također, mora biti svjestan i nekih ograničenja koja se mogu javiti pri narudžbi. Jedna od češćih pogrešaka manje iskusnih korisnika jest naručivanje svega što ima veze s njegovom istraživačkom temom. Arhivski djelatnik teško može udovoljiti takvome zahtjevu, a da pri tome sam ne obavi istraživanje, što u načelu i nije njegov posao. Dakle, istraživač treba biti puno konkretniji u svojoj narudžbi, a arhivist će mu u tome pružiti stručnu pomoć. Zatim, istraživač dnevno može naručiti do 6 tehničkih jedinica (knjiga, kutija, fascikala ili mapa). Razloga za to je više, no glavni je taj da u čitaonici nema dovoljno mjesta kako bi se korisniku priredilo više od toga, a djelatnici imaju i drugih redovnih zaduženja pa ne mogu čitav dan opsluživati korisnike donoseći im gradivo. Postoji mogućnost i da se korištenje gradiva uskrati u slučaju da je ono oštećeno, da se nalazi u ne-sređenome stanju ili je trenutno nedostupno zbog restauracije, digitalizacije i dr. Također, pravilo je da korisnik ne može dobiti izvorni primjerak dokumenta ako postoji zaštitni snimak. Doduše, masovnije mikrofilmiranje i digitalizacija gradiva, prvenstveno u područnim arhivima, još nije provedena, a tamošnje čitaonice nerijetko nisu opremljene odgovarajućim uređajima koji omogućavaju pristup takvim sadržajima, pa se na uvid i dalje uglavnom daju originali.

Na kraju treba reći kako je, u posljednje vrijeme, potreba za dolaskom istraživača u arhiv sve manja. Dijelom je to zbog sve bogatije izdavačke djelatnosti arhiva posljednjih desetljeća. Osječkim su studentima vjerojatno najzanimljivija i izdanja Državnoga arhiva u Osijeku, časopis *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* te brojni naslovi u sklopu nakladničkih cjelina *Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije* i *Kanonske vizitacije*. Mnogo više od tiskanih publikacija, općoj su dostupnosti arhivskog materijala pridonijele *online* zbirke digitaliziranog gradiva. Uz ARHiNET, od domaćih stranica svakako treba spomenuti portal *Hrvatska kulturna baština* (www.kultura.hr). Hrvatske istraživače posebno raduju digitalne zbirke inozemnih arhiva koje čuvaju gradivo važno za hrvatsku povijest. Medievistima je dobro poznata digitalizirana zbirka srednjovjekovnih isprava Mađarskoga državnog arhiva, dostupna besplatno preko njihove stranice (<http://mnl.gov.hu/>). Hrvatske institucije najuže surađuju i s međunarodnom organizacijom za arhivsku suradnju ICARUS, koja je pokrenula projekte *Monasterium* (www.monasterium.net) te *Matricula* (www.matricula-online.eu). Na prvoj lokaciji korisnici mogu pretraživati i pregledavati digitaliziranu srednjovjekovnu i novovjekovnu diplomatičku građu, a na drugoj crkvene matične knjige. Dakako, postoje i drugi primjeri koji bi se ovdje dali nabrojati, no za ovu će prigodu biti dovoljno navesti kako broj institucija i organizacija u Hrvatskoj i njezinom neposrednom okruženju, koje nude *online* pristup svojim digitalnim zbirkama, a napose broj dostupnih snimaka, ubrzano raste. Stoga je vjerojatno kako će današnjim istraživačima početnicima, rad na izvorima u skoroj budućnosti biti mnogo jednostavniji.